

Blaž Karlin

KRIŽEV POT SLOVENSkih BEGUNCEV V ITALIJI

Točno trideset let po padcu berlinskega zidu, 9. novembra 2019, je pred vojašnico Cadorin v italijanskem kraju Monigo (v neposredni bližini Trevisa) potekalo slovesno odkritje plošče v opomin na tamkajšnje medvojno fašistično taborišče in v spomin na poveljno taborišče za begunce pred komunizmom. Na dogodku nas je bilo prisotnih tudi približno 130 Slovencev iz matice in zamejstva.

Na Martinovo soboto je bilo, ko smo se s tremi avtobusi podali v Furlansko nižino, da bi sledili poti, ki so jo maja 1945, ob koncu 2. svetovne vojne, umikajoči Slovenci opravili pred napredujočo partizansko vojsko.²¹¹ Organizatorici – Rafaelova družba iz Ljubljane in Knjižnica Dušana Černeta iz Trsta – vsi tako ali drugače (osebno, družinsko, prijateljsko, študijsko, publicistično ali profesionalno) povezani s tematiko slovenskega poveljnega begunstva, so pripravili izvrsten program. Med vožnjo in na krajih, ki smo jih obiskali, smo bili deležni odličnih predavanj, ki so nas temeljito uvedla v obravnavano problematiko, poslušali smo odlomke dnevniških spominov in brali pričevanja nekdanjih beguncev. Šlo je resnično za enkratni dogodek, ki ga bo v prihodnosti težko ponoviti, saj so danes prostori nekdanjih taborišč, razen ob izjemnih priložnostih, za javnost nedostopni. Bili smo prva skupina Slovencev po letu 1945, ki je obiskala te kraje.

Temu primerna so bila tudi čustva, ljudje se niso mogli zadrževati, spregovorili so sami. Marsikateri udeleženec ekskurzije je imel med starši, v bližnjem sorodstvu, med prijatelji ali znanci koga, ki je prehodil to nevarno in negotovo pot. Veselilo me je, da je bilo med udeleženci tudi veliko mladih in je bilo vzdušje na poti zelo pozitivno, čeprav smo poslušali, premišljevali in se pogovarjali o težkih temah. S spoštovanjem smo stopali na tla taborišč, ki so nosila breme tolikih narodov, ne samo Slovencev. Počasi, a vztrajno je med nami raslo tiho zavedanje, da je naš izlet v resnici romanje, romanje po prvih postajah leta trajajočega križevega pota, te skoraj pozabljene in še danes pogosto prezirane množice zavednih slovenskih rojakov.

²¹¹ Za podrobnejši opis obiska begunskih taboriščih v Italiji dne 9. 11. 2019 z navedbami ključne literature gl. zapis Erike Jazbar *Po italijanskih poteh slovenskih političnih beguncev*, ki je bil v treh delih objavljen v tržaški reviji *Mladika* (št. 1/2020, št. 2-3/2020 in št. 4/2020) in ponatisnjen v reviji *Zaveza*, št. 118, letnik XXX (št. 4, december 2020).

Eden glavnih povodov za našo pot je bila odlična monografska študija zgodovinarke dr. Helene Jaklitsch *Slovenski begunci v taboriščih v Italiji 1945-1949*. Avtorica, ki je svojo strokovno kariero posvetila prav raziskovanju slovenskega povojnega begunstva, nas je seznanila z dejstvom, da je Slovenijo maja 1945 iz strahu pred komunisti in njihovim maščevanjem zapustilo okoli 25 000 Slovencev. Številka je ogromna. V veliki meri je bila to intelektualna, kulturna, verska in gospodarska elita naroda, ki se ni strinjala z metodami in idejami slovenske revolucije. Večina se je zatekla na avstrijsko Koroško, ostali, skoraj 5 000, jih je odšlo v Italijo. Če je zavest o slovenskih beguncih s Koroške, zlasti tistih, ki so bili z angleško prevaro vrnjeni v Titovo Jugoslavijo, v splošni javnosti že nekoliko prisotna, pa o slovenskih političnih beguncih, ki so se po vojni zatekli v Italijo, vemo precej manj. Pot v svobodo preko zahodne narodnostne meje je imela dve glavni smeri: ena je tekla čez Gorico in preko taborišča Višek, druga, severna, je vodila s Koroške in preko taborišča Monigo.

1. POSTAJA: TABORIŠČE VIŠEK

Pot smo začeli v Ljubljani. Po prečkanju državne meje na Goriškem smo najprej obiskali taborišče Višek, nekdanj avstro-ogrski obmejni kraj s slovenskim izvorom imena, danes italijanski Visco, lučaj stran od Palmanove. Sedaj degradirano območje propadajoče vojašnice predstavlja edinstveno arhitektu-

Udeleženci romanja v glavnem drevoredu v nekdanjem taborišču v Višku, ki vodi od glavnega vhoda do obeležja, kjer je stala cerkva, levo in desno so vidne še ohranjene zidane taboriščne barake. Foto Blaž Karlin.

Organizatorja romanja Lenart Rihar iz Rafaelove družbe in Ivo Jevnikar iz Knjižnice Dušana Černeta med nagovorom pred spominskim obeležjem na mestu, kjer je v nekdanjem taborišču v Višku stala cerkvice. Foto Blaž Karlin.

ro, saj gre za edino fašistično taborišče v Italiji, ki je še ohranilo prvoten tloris zidanih stavb. Skoraj polovica zemljišča nekdanjega taborišča je pod zaščito spomeniškega varstva. Na ta način so zavzeti posamezniki z obeh strani meje, vključno s pisateljem Borisom Pahorjem, vsaj za zdaj preprečili, da se območje spremeni v obrtno-poslovno cono ali se proda. Vojašnica je iz varnostnih razlogov za javnost zaprta, odprejo jo le ob spominskih dnevih in posebnih obiskih.

Leta 1943 je na tem mestu devet mesecev delovalo fašistično taborišče, v njem je bilo zaprtih med tri in štiri tisoč predvsem Slovencev, ki so jih pripeljali iz drugih taborišč, med njimi so bili tudi otroci. Zaradi hiranja, lakote in boleznij je v Višku izgubilo življenje 25 oseb. Kraj trpljenja se je v javno zavest vrnil šele leta 2000, ko je slovensko-italijansko združenje Concordia et Pax iz Gorice tu organiziralo prvo spominsko slovesnost. Kasneje so na koncu taboriščnega drevoreda pri ostankih nekdanje cerkvice postavili tri spominske plošče, v italijanskem, slovenskem in latinskem jeziku. Pred tem obeležjem je zbrane obiskovalce nagovorila županja Viška, organizatorja romanja Lenart Rihar iz Rafaelove družbe in Ivo Jevnikar iz Knjižnice Dušana Černeta sta položila venec, časnikarka in zavzeta goriška kulturna delavka Erika Jazbar je spregovorila o zgodovini taborišča, v katerem je bil zaprt tudi pesnik Igo Gruden.

V začetku maja 1945 je v tem taborišču bivalo nekaj skupin Slovencev, ki so pred komunizmom bežali mimo Gorice in čez Sočo. Med približno 15 000 četniki je bilo tudi okrog 250 slovenskih pripadnikov Jugoslovanske vojske v

domovini in 650 primorskih domobrancev. Ponižanje, ki so ga nekateri Srbi doživeli, ko so jih zavezniki v Višku razorožili, je bilo tolikšno, da so se raje sami ustrelili, kot da bi izročili svoje orožje. Poleg vojakov se je v Višek v začetku maja 1945 zateklo tudi okrog 300 slovenskih civilistov iz Vipavske doline in Gorice. Kasneje so pot nadaljevali do Ricconeja, od tam so se postopoma vrnili v Gorico ali Trst. Slovenske vojske je pot vodila v Ceseno, nato v Forli in nazadnje v Eboli, od koder so jih Britanci spomladi 1947 preselili v severno Nemčijo. Večina primorskih domobrancev, ki so bili v Trstu, je iz tržaškega pristanišča odplula proti zahodu do izliva Tilmenta, nato v Ceseno, od tam pa Riccone ali Eboli.

2. POSTAJA: TABORIŠČE MONIGO

Osrednji del naše poti je bil obisk vojašnice Cadorin, ki stoji na mestu nekdanjega taborišča v Monigu, danes predmestju Trevisa. Treviso je marsikatere mu Slovcu poznan po letališču za nizkocenovne lete, le redki pa vedo, da je to tudi kraj spominjanja. V Monigu je od julija 1942 do italijanske kapitulacije septembra 1943 delovalo fašistično taborišče za civiliste iz takratne Ljubljanske pokrajine, skozenj je šlo med osem do deset tisoč ljudi, večinoma Slovencev in tudi Hrvatov. Zaradi stradanja je v Monigu umrlo 230 ljudi, od tega 53 otrok.

Med majem in avgustom 1945 je bilo na tem mestu prehodno taborišče za begunce pred komunizmom iz vse Evrope. Med 20 000 je v Monigu bivalo tudi

Vojaka pred spominsko ploščo na zunanjem zidu vojašnice Cadorin v Monigu. Foto Blaž Karlin.

Skupinska slika udeležencev romanja pred spominsko ploščo na zidu nekdanjega taborišča v Monigu. Foto Blaž Karlin.

okoli 1 200 Slovencev. Za razliko od Viška so bili tu nameščeni zgolj civilisti, ki so jih sredi maja 1945 v prvih dveh transportih s tovornjaki z avstrijske Koroške, iz Celovca preko Beljaka in Vidma, prepeljali Angleži. Kasneje so v Monigo čez gore s Koroške prišli še nekateri posamezniki, med njimi tudi naš loški rojak dr. Tine Debeljak; nekaj jih je pribežalo direktno iz Slovenije. V Monigu so se begunci zadržali nekaj več kot sto dni, nato so pot nadaljevali v taborišči Servigliano in Senigalija. Za to skupino beguncev je bila značilna izjemna medsebojna povezanost in organiziranost. Slovenski begunci na Koroškem, ki so na tovornjake sedli konec maja, Italije kljub obljubam Angležev niso nikoli videli. Njihova pot se je končala v Jugoslaviji, kjer sta jih čakala mučenje in smrt.

V spomin na omenjene dogodke je na dan našega obiska pred vojašnico potekala posebna slovesnost ob odkritju spominske plošče na zunanjem obzidju nekdanjega taborišča. Napoved prihoda skupine Slovencev je postavitev obeležja le še spodbudila. Zbrali smo se obiskovalci iz Slovenije, domačini, praporščaki veteranskih organizacij in več javnih osebnosti, ki so pred obeležje položili vence. Prisoten je bil tudi Tomaž Kunstelj, slovenski veleposlanik v Rimu, v imenu nas, romarjev iz Slovenije, sta venec položila Ivo Jevnikar in Helena Jaklitsch.

Malči Slak iz vasi Gradenc pri Žužemberku je bila skupaj s celotno družino (oče, mati in štiri brati) med septembrom 1942 in marcem 1943 internirana v fašistično taborišče v Monigu, po vojni so zaradi komunističnega nasilja zapustili Slovenijo in odšli v Argentino. Stanko Slak iz Knežje vasi je bil med vojno pri domobrancih, ob koncu vojne se je umaknil na Koroško, nato se je pridružil staršem v Italiji. V rokah drži begunsko izkaznico iz taborišča v Senigaliji. Zakonca Slak sta se v Slovenijo prvič vrnila leta 1975. Foto Blaž Karlin.

Po slovesnosti smo se vrnil v prostore vojašnice, sledilo je predavanje o zgodovini taborišča. Raziskovalka Francesca Menghetti nam je predstavila obsežno študijo *Di là del muro* (Onstran zidu), dr. Helena Jaklitsch je spregovorila o bogastvu izobraževalnih in kulturnih dejavnosti, ki so jih Slovenci razvili v času svojega kratkega bivanja v Monigu. Med njimi sta bila tudi begunska gimnazija in odličen Emigrantski pevski zbor. Begunska gimnazija v Monigu je bila organizirana celo prej, kakor tista na Vetrinjskem polju. V taboriščni kapeli so uredili prvi slovenski begunski oltar v Italiji.

3. POSTAJA: ZERMAN

Zadnja postaja našega romanja je bila cerkev sv. Helene cesarice v vasi Zerman, nedaleč od Moniga. V njej je 17. junija 1945 trevižanski škof posvetil sedem slovenskih begunskih novomašnikov, ki so nato novo mašo peli v Monigu, ob že omenjenem begunskem oltarju. Spomin na ta dogodek smo osvežili s pesmijo

Zakonca Batagelj v današnji vojašnici Cadorin v Monigu, nekdanjem begunskem taborišču, sta bila rojena v Argentini, po demokratizaciji Slovenije sta se vrnila v domovino njunih staršev. Po vojni so bili v Monigu nastanjeni mama gospe Miriam Jereb Batagelj in oba starša Gregorja Batagelja (oče je bil sprva na Koroškem, nato je peš prečkal Alpe in prišel v taborišče v Italiji, mama Marjana Kovač je kot devetnajstletno dekle pisala begunski dnevnik, ki je bil deloma objavljen v *Zborniku Svobodne Slovenije* za leto 1966). Foto Blaž Karlin.

Vinka Beličiča, ki jo je posvetil novomašnikom, molitvi in kratki predstavitvi cerkve je sledila še slovenska pesem v čast božji materi Mariji.

Slovenski begunci po 2. svetovni vojni so bili zaradi še žive izkušnje mučeništva duhovno izjemno močna skupnost. K temu je pripomoglo tudi dejstvo, da sta se v begunstvo umaknila celotno ljubljansko semenišče in teološka fakulteta. Vsi ti dejavniki so omogočili, da so slovenski begunci z njim lastnim preživitvenim zaletom in zavedanjem dolžnosti do prihodnjih rodov ter želje, da nanje prenesejo resnico o slovenskem narodnem pasijonu, že v času svojega bivanja v begunskih taboriščih položili vrednostno izjemno globoke temelje, na katerih so v prihodnjih letih po svetu zgradili neprekosljivo slovensko zgodbo o uspehu.

Tako je tudi slovensko diasporo v deželah pod Južnim križem mogoče razumeti le, če vemo, da so naši begunci že v prvih mesecih po koncu 2. svetovne vojne v begunskih taboriščih na območjih zavezniške uprave v Avstriji in Italiji v pogosto povsem nemogočih razmerah začeli mdr. ustanavljati visoko kakovostne šole in pevske zборе, odpirati delavnice, izdajati časopise in uprizarjati gledališke predstave. Zato naj nam kot sklep ob vsem doživetem in spoznanem

na romanju po begunskih taboriščih v Italiji ob letošnji okrogli obletnici rojstva sodobne slovenske države ostane misel, da se je argentinski čudež, kot garaško delo za narodno skupnost zmotno označujejo nekateri, začel že v begunskih taboriščih.

V cerkvi sv. Helene v Zermanu je trevižanski škof junija 1945 posvetil sedem slovenskih novomašnikov. Foto Blaž Karlin.